

HISTORY

Масштаби руйнування харчової промисловості України внаслідок Другої світової війни

О. В. Самко

Смілянський коледж харчових технологій Національного університету харчових технологій

Paper received 14.08.17; Accepted for publication 20.07.17.

Анотація: В статті висвітлено розміри та масштаби руйнувань підприємств народних комісаріатів харчової промисловості, м'ясної та молочної промисловості та комісаріату рибної промисловості УРСР. В роботі подані дані про довоєнну кількість підприємств і обсяги виробництва харчової, м'ясо-молочної та рибної промисловості, та відповідні післявоєнні показники. В статті побіжно згадується про особливості організації управління харчовою, м'ясо-молочною та рибною промисловістю та збору даних про заподіяні війною руйнування.

Ключові слова: харчова промисловість, підприємство, народний комісаріат, міністерство, німецькі загарбники, відбудова.

З огляду на процес декомунізації в Україні, радянський період історії заслуговує на ретельне і глибоке переосмислення, в тому числі – період післявоєнної відбудови. Історична наука радянського періоду характерна певними перекосами з огляду на тотальний ідеологічний контроль та існування державної пропаганди. Говорячи про період післявоєнної відбудови народного господарства СРСР та УРСР, радянська історіографія зосереджувала основний погляд на висвітлення відбудови важкої промисловості та суміжних галузей, в той час як легка, місцева та харчова промисловість перебували далеко на периферії суспільної уваги. Дана ситуація, безумовно, має бути виправлена.

У роки Другої світової війни економіка України зазнала величезних руйнувань і втрат. За роки війни було зруйновано 16,1 тис. промислових підприємств, у тому числі 599 заводів важкого і середнього машинобудування, 28 об'єктів металургійної і коксохімічної промисловості, 882 шахти Донецького вугільного басейну, сотні підприємств інших галузей, виведено з ладу 10 магістральних залізниць, 5,6 тис. залізничних мостів, 1,8 тис. вокзалів і станцій [1, с. 165–168].

Відступаючи під ударами Червоної армії, гітлерівські окупанти вивезли до Рейху велику кількість промислового обладнання України: близько 127,8 тис. електромоторів; понад 781,6 тис. металорізальних верстатів; понад 19 тис. одиниць ковальсько-пресового обладнання; зі складських запасів – 2,4 млн. т руди чорних металів, 276 тис. т чавуну і феросплавів, 984 тис. т рейок і прокату чорних металів [2, с. 155].

Все, що неможливо було вивезти, загарбники знищували. Внаслідок цього Україна фактично втратила такі галузі промисловості, як енергетична, металургійна, вугільна, хімічна, транспортна, суднобудівна, літакобудівна, верстатобудівна та інші.

У роки війни величезної шкоди було завдано аграрному сектору України. Реалізуючи злочинну аграрну політику, займанці нещадно експлуатували й грабували з метою забезпечення потреб Вермахту й Рейху сільськогосподарський потенціал українського села, а залишаючи територію України, доценту нищили й руйнували його. Окупанти вивезли до Німеччини або

знищили 56 972 трактори, 24 556 комбайнів, 33 038 сівалок, 16 988 молотарок, 45 688 плугів, 6479 двигунів, 5092 автомобілі та багато тисяч інших сільськогосподарських машин та реманенту. Село залишилося навіть без таких простих транспортних засобів, як вози та сани: гітлерівці вивезли їх 1 млн. 278 тис. одиниць (у т. ч. 664, 4 тис. возів), а також до 80% шкіряної упряжі [3, с. 179].

Крім німців економіку України грабували й їхні союзники. Так, загальна вартість награбованого українського майна румунськими загарбниками за їхніми даними становила наприкінці війни близько 948 млрд. лей у довоєнній валюті (для порівняння втрати державного бюджету Румунії в 1941 – 1942 рр. становили лише 160 млрд. лей) [4, с. 90].

За офіційними даними лише прямі матеріальні збитки, яких зазнала економіка України, оцінювалися у 285 млрд. крб. (у довоєнних цінах), що становило 42% від загальних збитків СРСР. Із цієї суми 106 млрд. крб. припадало на державні підприємства й установи, 88,1 млрд. крб. – на особисте майно громадян, 6,2 млрд. крб. – на громадські організації республіки. Ця сума в п'ять разів перевищувала сумарні витрати УРСР на будівництво нових заводів, фабрик, залізниць, електростанцій, шахт, радгоспів, МТС та інших державних підприємств за три разом узяті довоєнні п'ятирічки. До суми прямих збитків не увійшли такі втрати, як зменшення національного доходу від припинення і скорочення виробництва в промисловості й сільському господарстві; вартість знищеного і пограбованого загарбниками продовольства, прямих воєнних і додаткових витрат, викликаних війною й перебудовою господарства; витрати на евакуацію і реевакуацію підприємств і населення, виплати військових пенсій; втрати прибутків населення під час війни. Загалом же нацистська агресія обійшлася Україні в 1 трлн 200 млрд. крб. у цінах 1940 р. [1, с. 165–168; 5, с. 366; 6, с. 155].

Нещадна експлуатація гітлерівськими загарбниками економічного потенціалу України, пограбування ними природних багатств і руйнування продуктивних сил призвело до глибокого занепаду її господарства й неймовірного зубожіння населення. Союзники СРСР у Другій світовій війні, спостерігаючи тотальне спус-

тошення на значній його території, констатували, що країну-переможницю було відкинуто в економічному розвитку на сто років назад. Руйнування і занепад не обійшли стороною і харчову промисловість України.

Всі підприємства, фабрики, заводи та радгоспи спеціалізовані на виробництві харчової продукції в післявоєнний період перебували під управлінням декількох народних комісаріатів. Діяли наркомат харчової промисловості, наркомат м'ясної та молочної промисловості, наркомат рибної промисловості. Після адміністративної реформи 1946 року назва «народний комісаріат» була змінена на «міністерство», також з 1946 року зі складу міністерства харчових технологій було виділене міністерство смакової промисловості УРСР, яке відокремлено існувало до 1949 року. Кожний наркомат вів власну статистику та самостійно займався збором даних про збитки заподіяні німецькою окупацією та військовими діями.

В кінці 1943 року наркомом комісаріату харчової промисловості було видано наказ про створення на кожному підприємстві, що постраждало від війни, комісії по виявленню та обліку збитків у складі з директора підприємства, бухгалтера, представника профспілки та відповідних спеціалістів. Облік нанесених збитків має бути здійсненим у відповідності з інструкцією Надзвичайної Держкомісії схваленої Радою Народних Комісарів СРСР. Наказ зобов'язував керівників главків та керуючих трестами терміново організувати облік нанесених збитків по підприємствам. Ведення обліку збитків покладалося центральну бухгалтерію НКХП УРСР [12, с. 5].

Робота по виявленню нанесених збитків почалася в червні 1943 року на звільнених від ворога територіях. Робота була завершена в грудні 1944 року. В роботі брали участь 10700 осіб. В Надзвичайну Державну Комісію представлено 674 акти про нанесені збитки на суму прямого збитку 2034189 тисяч карбованців. В дану суму входить 17726 тисяч карбованців витрат на евакуацію та реевакуацію підприємств [12, с. 287-290].

Про післявоєнний стан харчової промисловості зараз існують дещо суперечливі і неповні дані. У довідці про введення потужностей за 1950 рік по Головокомтрестам подана наступна інформація щодо збитків, заподіяних війною. Трест «Крохмалпатока» повністю втратив 3 підприємства, частково знищені, але відновлені або реконструйовані – 12. Повністю збережених підприємств не було. На 1940 рік діяло 15 підприємств. На 1950 рік відновили 12 підприємств. «Укртабакмахортрест» повністю втратив 1 підприємство, частково знищені та відбудовано по профілю 11 підприємств. В «Укрсілтресті» були повністю знищені 2 підприємства, частково знищені і відновлені – 5, повністю знищені і частково відновлені – 2 підприємства. «Укрвітамінтрест» мав частково знищеними і реконструйованими 5 підприємств. Радгоспи «Укрсадовинтресту» повністю були зруйновані, але відбудовані на 1950 рік. Серед підприємств «Укрхарчотари» до війни функціонувало 9 підприємств. Війною було повністю знищено і не відбудовано 5 підприємств, відновлено по профілю 3. Повністю збереглося 1 підприємство. «Укрголовросжиролія» втратила 5 підприємств, частково зруйнова-

ними – 13. Збереглося – 6 підприємств. Трест «Укрголовплодконсерва» безповоротно втратив 4 підприємства, частково зруйновані були 14 підприємств. Повністю збереглося 6 підприємств. Серед підприємств «Укрмакаронтресту» повністю знищено – 5, частково зруйновані – 10, збереглося – 1 [7, с. 1-53].

Виходячи з вищевказаних цифр, можна зробити висновок про часткову або суцільну руйнацію виробничих потужностей харчової промисловості (від 60% до 100% підприємств в різних галузях харчової промисловості). Переписка ЦК КП(б)У та Раднаркому УРСР свідчить, що до війни Народний комісаріат харчової промисловості УРСР об'єднував 1832 підприємств, з них збереглося після німецької окупації 731 підприємство (40%). Постановою уряду передбачалося до відновлення 556 підприємств. Фактично відновлено на 01.09.1945 року за планом і позапланом 776 підприємств. У розрізі основних галузей це характеризується наступним чином: маслоробно-жирова галузь об'єднувала до війни 39 підприємств, постановою уряду передбачено до відновлення 16 підприємств. Хлібопекарська галузь об'єднувала до війни 272 хлібопекарських підприємств на загальну потужність 4561 тонна хліба на добу. Після німецької окупації збереглося 106 підприємств, винятково кустарні чи напівкустарного типу на загальну потужність 897 тонн хліба на добу. Усі крупні автоматичні та механізовані підприємства повністю знищені. Урядовим планом передбачено відновлення 87 підприємств на потужність 1857 тонн хліба на добу. Фактично станом 01.09.45 року 12 відновлено 116 підприємств потужністю 2355 тонн на добу, в тому числі 39 підприємств потужністю 448 тонн позапланово. Мукомольна галузь – до війни 1022 підприємства, передбачено відновити по плану 222 підприємства. Тютюно-махорочна галузь – об'єднувала 10 підприємств потужністю 79 мільйонів папірос на добу, та по виробництву махорки – 152 тонни. Підприємства були повністю знищені або виведені з ладу. Урядом передбачено відновлення 10 підприємств до рівня 25 мільйонів штук на добу, та 58 тонн махорки на добу. На 01.09.1945 року виготовлялося 12 мільйонів папірос на добу, 49 тонн махорки, та 28 тонн тютюну на добу. У справі відновлення харчових підприємств наркоматом були використані можливості мобілізації внутрішніх ресурсів будматеріалів, відновлення пошкодженого технологічного, паросилового та енергетичного обладнання, використання коробок будівель, що збереглися і надавалися харчовій промисловості. На 01.09.1945 року вищезгадані можливості, в основному були використані, тому відбудова відбувалася за рахунок централізованого постачання будматеріалами та обладнанням, яке постачалося дуже не акуратно та не повністю, що і гальмувало відновлювальні роботи [8, с. 34-40].

До моменту нападу Німеччини м'ясна та молочна промисловість УРСР об'єднувала 725 промислових та 33 сільськогосподарських підприємства в тому числі 84 м'ясопереробних підприємства, 34 птахопереробних, 597 молочних і маслоробних комбінати, 10 комбикормових заводи, 27 тваринницьких заводів та 6 пунктів по відгодівлі. На кінець 1944 року з 725 підприємств повністю збереглися 277, або 38,2%, частково

пошкоджені 264, або 36,4% та повністю знищені 184 або 25,4%. Повністю виведені з ладу всі радгоспи та пункти відгодівлі, всі сільськогосподарські будівлі та інвентар знищені, все поголів'я худоби вивезене.

На кінець 1944 року, із 60 – ти м'ясопереробних підприємств, розташованих до війни у 12 – ти областях УРСР, включно із підприємствами союзного підпорядкування, 24 підприємства було зруйновано повністю, 19 підприємств пошкоджено, але можуть бути відновлені, і лише 17 підприємств збереглися повністю. В основному були зруйновані підприємства з великою виробничою потужністю. По м'ясу з 842 тон добового виробництва знищено 518 тн, тобто 61 % довоєнної потужності, по ковбасі зруйновано 145 тон з 211 тон довоєнної потужності, тобто 69%. По підприємствах союзного значення, зруйновані повністю всі ковбасні цехи, а по м'ясу зруйновані всі підприємства, крім Ворошилоградського м'ясокомбінату. Сировинна база теж зазнала значних збитків. Стадо великої рогатої худоби скоротилося на половину проти довоєнного рівня. Ще більше скоротилося поголів'я свиней, що збереглося лише на 11, 6%. Поголів'я овець також впало до 13, 2% довоєнного рівня [13, с. 20-34].

Прямі збитки від військових дій, що зафіксовані в актах про збитки склали 581 млн. 882 тис. карбованців, також до збитків відносили витрати на евакуацію та реєвакуацію, що склали 34862 тисячі карбованців. Непрямі збитки склали 1 млрд. 551,6 млн. карбованців. Загальний розмір збитків склав 2 млрд. 175,2 млн. карбованців [9, с. 4-16].

Фото 1. Фото 2.

Фото 3.

Керівництво Народного комісаріату м'ясної та молочної промисловості підійшло до встановлення збитків по наркомату досить скрупульозно. Було видано наказ про фото фіксацію зруйнованих підприємств, серед них львівська беконно-консервна фабрика (фото 1), артемівський м'ясокомбінат (фото 2) та первомайський птахокомбінат (фото 3) [9, с. 345].

До початку радянсько - німецької війни, в 1940 році, в УРСР добувалося 764 тисячі центнерів риби. Німецькі окупанти нанесли рибній промисловості великі збитки. Знищили підприємства-холодильники, консервні заводи, рибзаводи, рибпункти, рибопромисловий флот та рибгоспи. Інвентаризаційні дані свідчать, відновлення промисловості може здійснюватися лише шляхом будівництва заново майже всіх підприємств та флоту [10, с. 89-92].

Перед війною функціонували 8 трестів – Осипенківський, Маріупольський, Україно-Чорноморський, Київський, Вінницький, Тернопільський, Львівський, Дністровський, Волинський [11, с. 9-15]. Діяли 156 риболовецьких колгоспи, 4 моторно-риболовецькі станції. Моторний флот нараховував 394 одиниці, парусно-гребний - 5854 судна. Також діяло 16 рибних заводів, 1 холодильник, 2 консервних заводи, 3 судноверфі, 3 судноремонтні бази, 2 тарних заводи та 3 тарні майстерні. Функціонували 48 державних рибгоспи. Згідно планів відбудови рибної промисловості на 1944-1947 роки передбачалося відновити 3 суднобудівні і 3 судноремонтні верфі і бази, 400 моторних та 4000 парусних човни, 4 риболовецькі заводи, 12 рибозаводів, 5 холодильників, 6 льодоробних заводи, 6 утильзаводів, 3 бондарних заводи, 5 бондарно-збиральних майстерень, 55 рибгоспів [10, с. 92-94].

Отже, слід сказати, що після Другої світової війни харчова, м'ясо – молочна та рибна промисловість України перебувала у гнітючому становищі. Збереглось лише близько 40% довоєнного потенціалу. Причиною цього стали запеклі бої, що точилися на території України при наступі та відступі німецьких та радянських військ, жорстокі обстріли та бомбардування населених пунктів та господарських об'єктів, евакуація підприємств, грабунки з боку окупантів та тактика "випаленої землі" з обох боків.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія народного господарства Української РСР : у 3 т., 4 кн. / за ред. І. І. Лукінова. – К. : Наукова думка, 1985. – Т. 3, кн. 1 : Розвиток соціалістичної економіки в період будівництва і вдосконалення розвинутого соціалізму (1938–1960 рр.) / Т. І. Дерев'янкін, Р. Д. Толстов, Б. М. Орловський [та ін.]. – 463 с.
2. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. : у 3 т. – К. : Політвидав України, 1967. – Т. 1. Радянська Україна в період відсічі віроломного нападу фашистської Німеччини на СРСР і підготовки умов для корінного перелому у війні (червень 1941 – листопад 1942 рр.) / авт. кол.: І. В. Архипов, П. М. Балковий, В. С. Друз [та ін.] – 544 с.
3. Перехрест О. Г. Українське село в 1941–1945 рр.: економічне та соціальне становище : монографія / О. Г. Перехрест ; НАН України ; Ін-т історії України. – Черкаси : ЧНУ імені Б. Хмельницького, 2011. – 668 с.
4. Ветров І. Г. Економічна експансія Третього рейху в Україні 1941–1944 рр. / І. Ветров. – К. : Четверта хвиля, 2000. – 231 с.
5. Економічна історія України: Історико-економічне дослідження : в 2 т. / ред. рада: В. М. Литвин (голова), Г. В. Борак, В. М. Геєць [та ін.]; відп. ред. В. А. Смолій; авт. кол.: Т. А. Балабушевич, Д. В. Баран [та ін.]. – К. : Ніка - Центр, 2011. – Т. 2. – 608 с.
6. Українська РСР у Великій Вітчизняній війні Радянського Союзу 1941–1945 рр. : у 3 т. – К. : Політвидав України,

1967. – Т. 3. Радянська Україна в завершальний період Великої Вітчизняної війни (1944–1945 рр.) / авт. кол.: М. О. Буцько, М. М. Власов, П. І. Денисенко [та ін.]. – 455 с.
7. ЦДАВО, ф. 4491, опис 1, спр.573. – Арк. 289.
8. ЦДАВО, ф. 4491, опис 1, спр.515. – Арк. 97.
9. ЦДАВО, ф. 4481, опис 1, спр.2198. – Арк. 345.
10. ЦДАВО, ф. 4486, опис 1, спр.1042. – Арк. 105.
11. ЦДАВО, ф. 4486, опис 1, спр.1041. – Арк. 116.
12. ЦДАВО, ф. 4491, опис 1, спр.2319. – Арк. 302.
13. ЦДАВО, ф. 337, опис 20, спр.5. – Арк. 245.

REFERENCES

1. History of the national economy of the Ukrainian SSR: 3 tons, 4 books. / Ed. I. I. Lukinova. - K.: Scientific thought, 1985. - Vol. 3, book. 1: Development of the socialist economy during the construction and improvement of developed socialism (1938-1960 biennium) / T. I. Derevyankin, R. D. Tolstov, B. M. Orlovsky [and others]. - 463 s.
2. Ukrainian SSR in the Great Patriotic War of the Soviet Union in 1941-1945: in 3 vols - K.: Politvyd Ukrayiny, 1967. - T. 1. Soviet Ukraine during the period of the defeat of the treacherous attack of fascist Germany in the USSR and the preparation of conditions for the indigenous A breakthrough in the war (June 1941 - November 1942) / aut. Col.: I. V. Arkhipov, P. M. Balkovy, V. S. Drusz [and others.] - 544 p.
3. Perechrest OG Ukrainian village in 1941-1945: economic and social situation: monograph / O. G. Perechrest; National Academy of Sciences of Ukraine; Institute of History of Ukraine. - Cherkasy: Chernivtsi National University named after B. Khmelnytsky, 2011. - 668 p.
4. Vetrov I.G. Economic expansion of the Third Reich in Ukraine 1941-1944 biennium / I.Vetrov. - K.: Fourth wave, 2000. - 231 p.
5. Economic History of Ukraine: Historical and Economic Research: 2 t. / Ed. Advice: VM Litvin (head), GV Boryak, VM Heyets [and others]; Rep. Ed. VA Smolij; Aut Col.: T. A. Balabushevich, D. V. Baran [and others.]. - K.: Nika - Center, 2011. - T. 2. - 608 p.
6. The Ukrainian SSR in the Great Patriotic War of the Soviet Union in 1941-1945: in 3 tons - K.: Politovid Ukraine, 1967. - T. 3. Soviet Ukraine in the final period of the Great Patriotic War (1944-1945) / Aut Col.: M.O. Butsko, M.V. Vlasov, P.I. Denisenko [and others.]. - 455 s.7. TSDAVO, f. 4491, opys 1, spr.573. –p.289.
7. The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, f. 4491, items 1, case 515. – Sheets 97.
8. The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, f. 4481, items 1, case 2198. – Sheets 345.
9. The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, f. 4486, items 1, case 1042. – Sheets 105.
10. The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, f. 4486, items 1, case 1041. – Sheets 116.
11. The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, f. 4491, items 1, case 2319. – Sheets 302.
12. The Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine, f. 337, items 20, case 5. – Sheets 245.

The scale of the destruction of the food industry in Ukraine as a result of the Second World War

O. V. Samko

Abstract: The article describes the size and scale of the destruction of the enterprises of the People's Commissariats of the food industry, the meat and dairy industry and the commissariat of the fishing industry of the Ukrainian SSR. The paper presents data on the pre-war number of enterprises and volumes of food, meat and dairy and fish industry production, and the corresponding post-war indicators. The article describes the peculiarities of managing the food, meat and dairy and fish industry and collecting information about the damage caused by the war.

Keywords: *food industry, enterprise, people commissariat, ministry, German invaders, reconstruction.*

Масштабы разрушения пищевой промышленности Украины в результате Второй мировой войны

O. V. Samko

Аннотация: В статье рассматриваются размеры и масштабы разрушений предприятий народных комиссариатов пищевой промышленности, мясной и молочной промышленности и комиссариата рыбной промышленности УССР. В работе представлены данные о довоенном количестве предприятий и объемы производства пищевой, мясо-молочной и рыбной промышленности, и соответствующие послевоенные показатели. В статье вскользь упоминается об особенностях организации управления пищевой, мясо-молочной и рыбной промышленностью и сбора данных о причиненных войной разрушениях.

Ключевые слова: *пищевая промышленность, предприятие, народный комиссариат, министерство, немецкие захватчики, восстановление.*